
Bijbelgenootschappen en vertaaltheorieën: de Wereldbond van Bijbelgenootschappen na Nida

Lourens de Vries

Deze zomer hielden de *United Bible Societies (UBS)*, de internationale koepelorganisatie van bijbelgenootschappen, de driejaarlijkse conferentie van vertaalconsulenten in Mombasa, Kenia. Een belangrijk thema op deze conferentie was de plaats van een bepaalde (bijbel)vertaaltheorie, de zogenaamde *Frames*-theorie, in het werk van de UBS, speciaal in het vertaalonderwijs dat de UBS wereldwijd aanbiedt aan bijbelvertalers in workshops, seminars en conferenties. De naam *Frames* is afgeleid van het boek *Bible Translation. Frames of Reference*, verschenen in 2003. Dit boek is een bundel van 6 artikelen, geredigeerd door Timothy Wilt. Zowel de redacteur als de auteurs van de artikelen zijn vertaalconsulenten van de UBS. De UBS en de nationale bijbelgenootschappen zijn de belangrijkste institutionele spelers op het veld van het bijbelvertalen. Binnen dit institutionele kader domineerde tot het einde van de vorige eeuw de vertaaltheorie van Eugene Nida, de theorie van de dynamische equivalentie (na 1986 in licht aangepaste vorm onder de naam functionele equivalentie). Met het verschijnen van de *Frames*-bundel werd in UBS-kringen definitief en respectvol afscheid genomen van Nida's gedachtegoed. In dit artikel schets ik de discussie over de rol van het *Frames*-model op de conferentie in Mombasa tegen de achtergrond van het afscheid van Nida's benadering van het bijbelvertalen.

Afscheid van Nida

In het eerste hoofdstuk van de *Frames*-bundel zetten Mojola en Wendland uiteen waarom het theoretische kader van Eugene Nida niet langer voldoet. De theorie van Nida is volgens hen te eenzijdig taalkundig van

aard en geeft theologische en hermeneutische aspecten geen expliciete plaats. Het kader beperkt zich te zeer tot zinnen als vertaaleenheid in plaats van grotere tekstgehelen. De theorie lijkt voorts maar twee vertaaltypen te kennen, formeel equivalente en dynamisch equivalente vertalingen, en doet daarmee onrecht aan de grote verscheidenheid van vertalingen die niet in zo'n sterk simplificerend schema past. Maar vooral wijzen Mojola en Wendland op het sterk verschoven geesteswetenschappelijke klimaat waarin geen plaats meer is voor Nida's veronderstellingen over taal, vorm en inhoud, en betekenis. Nida gaat volgens hen uit van in principe objectief of wetenschappelijk vaststelbare betekenissen die dan van de ene taalvorm in de andere zouden kunnen worden overgebracht, zoals de inhoud van een fles water in een andere fles wordt overgegoten. De flessen zijn elk anders van vorm maar bevatten in principe hetzelfde water. Mojola en Wendland citeren met instemming Venuti (1995:17-18) om het nieuwe klimaat te karakteriseren:

(...) a foreign text is a site of many different semantic possibilities that are fixed only provisionally in any one translation, on the basis of varying cultural assumptions and interpretive choices, in specific social situations, in different historical periods. Meaning is a plural and contingent relation, not an unchanging unified essence, and therefore a translation cannot be judged according to mathematics-based concepts of semantic equivalence or one-to-one correspondence (...). Canons of accuracy in translation, notions of 'fidelity' and 'freedom' are historically determined categories (...). The viability of a translation is established by its relationship to the cultural and social conditions under which it is produced and read.

In het tweede hoofdstuk van de *Frames*-bundel schetst Timothy Wilt de hoofdlijnen van een nieuwe theorie over (bijbel)vertalen. Daarin is vertalen niet langer een taalkundige operatie op teksten maar een maatschappelijke activiteit die alleen te begrijpen is binnen een reeks referentiekaders, *Frames of Reference*, te weten cognitieve, socioculturele, communicatieve en tekstuele kaders. Daarnaast spelen vertaaldoele een grote rol: vertalingen vervullen allerlei functies binnen de maatschappij en die bepalen tot op grote hoogte de aard van de vertaling.

Vertaaltheorie en vertaalbenadering

Tijdens de discussies in Kenia op de UBS-conferentie kwamen twee thema's telkens terug. Het thema van de relatieve *teachability* oftewel

‘onderwijsbaarheid’ van beide modellen, *Dynamic Equivalence en Frames*, en het thema van de relatie tussen vertaaltheorie en bijbelvertaalorganisatie.

Op de conferentie in Kenia bleek dat veel vertaalconsulenten die zowel Nida’s theorie als Wilts *Frames*-theorie hadden toegepast en onderwezen, tot de slotsom waren gekomen dat, wat je ook van Nida’s werk vond, zijn theorie goed te onderwijzen was en goed in praktisch vertaalbeleid was om te zetten. Het *Frames*-model daarentegen was moeilijk te doceren en om te zetten in vertaalbeleid.

Maar voor je de vraag kunt beantwoorden of het *Frames*-model een goede vervanger zou kunnen zijn voor Nida’s theorie en of het *Frames*-model toepasbaar kan worden gemaakt in het vertaalonderwijs en het vertaalbeleid van de UBS moet je een andere, fundamentele vraag stellen, namelijk moet een bijbelgenootschap of een wereldbond van bijbelgenootschappen eigenlijk wel een vertaaltheorie hebben?

In mijn inleiding op de conferentie heb ik betoogd dat het wezenlijk is een onderscheid te maken tussen vertaal*theorie* en vertaal*benadering*.

Vertaaltheorieën functioneren in academische contexten terwijl vertaalbenaderingen binnen (bijbel)vertaalorganisaties functioneren.

Vertaaltheorieën in de academie zijn dynamisch en veranderlijk, meer gericht op vragen dan op antwoorden. Ze streven naar coherentie en toetsbaarheid, ze zijn beschrijvend en verklarend, niet voorschrijvend, niet gericht op het oplossen van specifieke problemen, fundamenteel en niet toepassingsgericht, niet gericht op beslissingen en beleid, en ze zijn zeker niet geïnstitutionaliseerd.

Bijbelgenootschappen en de UBS zijn geen academische instellingen.

Vertaalconsulenten bij de UBS zijn meer te vergelijken met *consultants* van bijvoorbeeld grote bedrijfseconomische adviesbureaus: die verrichten geen fundamenteel onderzoek en ontwikkelen geen coherente economische theorieën maar passen, op eclectische wijze, inzichten van de academie toe op concrete projecten en bedrijven. Ze worden ingehuurd om antwoorden te vinden en beslissingen te helpen nemen, niet om nieuwe fundamentele theoretische vragen te genereren. Ze zijn (soms impliciet) prescriptief ingesteld.

In de adviespraktijk van bijbelvertaalconsulenten heb je een vertaal*benadering* nodig, dat wil zeggen, een aantal uitgangspunten die voortkomen uit de traditie en de identiteit van de organisatie, in dit geval de visie en missie van de UBS, bijvoorbeeld dat de UBS allereerst de *kerken* wil dienen en derhalve luistert naar de vertaalbehoeften van die kerken en geloofsgemeenschappen, de traditie van verstaanbaarheid en helderheid, de overtuiging dat de Bijbel Gods Woord is en dergelijke. Zo’n bijbelvertaalbenadering heeft altijd, of men dat nu goed vindt of niet,

theologische en hermeneutische aspecten maar niet in doctrinaire of dogmatische zin.

Binnen zo'n vertaalbenadering is niet alleen plaats voor toepassing van verschillende vertaaltheorieën, maar ook voor toepassing van inzichten uit andere disciplines zoals de theologie en de antropologie. Kortom, een vertaalbenadering is eclectisch, multidisciplinair, gericht op antwoorden en beleid in concrete en specifieke situaties en vertrekt vanuit de traditie en identiteit van de organisatie. Zij winkelt bij de wetenschap maar neemt de winkel niet over.

Hoewel vertaalconsulenten wetenschappelijk geschoold moeten zijn om inzichten en kennis te kunnen toepassen is hun primaire taak niet een wetenschappelijke. Daarom moeten ze in hun advies- en beleidspraktijk juist afstand houden van de meest recente theoretische ontwikkelingen in vertaalwetenschap, bijbelwetenschap, taalwetenschap, en andere relevante academische disciplines. Bijbelvertalingen, zeker grootschalige standaardvertalingen, zijn geen eendagsvliegen, ze moeten lang mee. Daarom is het onverstandig de meest recente 'vondsten' meteen in bijbelvertalingen te verwerken: na tien of vijftien jaar bestaat de vertaling nog wel maar zeer veel 'vondsten' niet meer. En dat is ook niet erg, het is eigen aan de dynamiek van wetenschap en theorievorming in de academie, zeker in de geesteswetenschappen. Het is dan ook opvallend dat wetenschappers die een centrale rol spelen in nieuwe ontwikkelingen en ontdekkingen vaak het huiverigste zijn voor onmiddellijke verwerking van hun onderzoeksresultaten in advies, beleid en toepassing omdat zij weten dat de tijd eerst moet uitwijzen wat blijft en wat snel weer achterhaald blijkt.

Als dit onderscheid tussen vertaaltheorie (binnen de academie) en vertaalbenadering (als *approach* of institutionele leidraad binnen de UBS) houtsnijdt (en daarover was geen eenstemmigheid op de conferentie), dan is het duidelijk dat het geen goed idee is een nieuwe vertaaltheorie te omarmen binnen de institutionele kaders van de UBS, want vertaaltheoretische dynamiek bloeit uitsluitend in zijn natuurlijke milieu, dat van de academie, en institutionalisering van een wetenschappelijke theorie leidt altijd tot stagnatie en stilstand.

Teachability of onderwijsbaarheid

Er was consensus op de conferentie dat het werk van Nida veel beter te onderwijzen is dan de *Frames*-theorie van Wilt. In mijn inleiding op de conferentie heb ik dit tweede thema van de onderwijsbaarheid verbonden met het eerste, dat van het onderscheid tussen vertaaltheorie en vertaalbenadering. Vertaalbenaderingen hebben namelijk twee kenmerken die vertaaltheorieën missen: ze hebben een (impliciet) prescriptief element

en ze hebben een (impliciet) simplificerend element. Prescriptie en (didactische) simplificatie zijn zwaktes in de context van academische theorievorming maar sterktes in de context van onderwijs en toepassing van academische inzichten. Als we goed naar de boeken van Nida kijken, ontdekken we zowel simplificatie als prescriptie en naar mijn mening heeft zijn werk dan ook veel trekken van een *vertaalbenadering*.

Wat betreft simplificatie, in boeken als *The Theory and Practice of Translation* (1969), dat Eugene Nida samen met Charles Taber schreef, abstraherde hij van de complexe sociale en religieuze functies en contexten van vertaalde teksten in ontvangende gemeenschappen. Vertalen is voor Nida een taalkundige of talige operatie op teksten. Een vertaler zet een tekst in taal A om in een tekst in taal B en je kunt kijken of de operatie geslaagd is door elementen van tekst B, woorden, constructies, betekenissen, functies, te vergelijken met elementen in tekst A. Zijn de te vergelijken elementen vormelementen en corresponderen ze, dan is er formele equivalentie; gaat het om betekenissen of functionele elementen en blijkt er correspondentie, dan is er functionele equivalentie tussen die teksten. In dit equivalentiemodel met zijn drieslag van brontekst, vertaalde tekst en equivalentierelaties, ontbraken de opdrachtgevers, afnemers en vertalers en hun historische en institutionele contexten. Het was daarmee een versimpeling van de complexe werkelijkheid van bijbelvertalen als creatief, historisch, bijbelscheppend proces waarin de theologie en de spiritualiteit van geloofsgemeenschappen noodzakelijk tot uitdrukking komt. Nida laat de pluraliteit, onbepaaldheid en historiciteit van betekenis en vertaling goeddeels buiten beschouwing en spreekt onbekommerd over 'the meaning' en 'the closest natural equivalent' binnen een eenvoudig model van vertalen waarin 'de' betekenis van de ene taalvorm in de andere wordt overgezet.

Het prescriptieve element zit hem bij Nida in een impliciete hermeneutiek en theologie van de Schrift als een in essentie klare en heldere reeks boodschappen van God die rechtstreeks aan individuele lezers moeten worden overgebracht in duidelijke taal, zonder bemiddeling van clerus of kerkelijke traditie. Deze *message-and-meaning*-hermeneutiek vormt de prescriptieve basis en geeft richting aan de vertaaladviespraktijk. Een bepaald type bijbelvertaling, in de Engelstalige literatuur *meaning-based* genoemd, was de norm, met uitsluiting van bepaalde andere typen van vertaling. De uitgekende oefeningen en voorbeelden waren allemaal gericht op het aanleren van vertaaltechnieken voor deze *message-and-meaning*-bijbels.

In de nog schetsmatige vertaaltheorie waarin *Frames* centraal staan, ontbreekt zowel de simplificatie als de prescriptie. Waar de vertaaltheorie van Nida eigenlijk veel trekken had van een *vertaalbenadering* met een

didactische eenvoud en een duidelijke normatieve richting en daarom zeer geschikt was als basis voor vertaalonderwijs binnen vertaalinstuties als de UBS, is de *Frames*-theorie te veel echt een *vertaaltheorie* (in wording) en daarmee belangrijk en interessant voor de academie. En dat verklaart tegelijk waarom vertaalconsulenten moeite hebben op workshops en seminars met deze theorie te werken. Het *Frames*-model is abstract en complex omdat het alle relevante kaders probeert te benoemen, van cognitieve en socioculturele tot organisatorische, communicatieve en tekstuele. Verder onthoudt het descriptieve en verklarende *Frames*-model zich niet alleen van expliciete normatieve uitspraken, ook een impliciete hermeneutiek en theologie van de Schrift lijkt te ontbreken, allemaal sterke punten voor een academische theorie over het vertalen van de bijbel.

Tekenend is dat in de bundel van Wilt het spreken over ‘message’ ontbreekt, zo typisch voor Nida en bij hem verbonden met allerlei goeddeels impliciete hermeneutische en missiologische opvattingen. In het model van Wilt is ‘message’ dan ook bewust vervangen door het neutrale en beschrijvende ‘text’.

Slot

Denkend vanuit het onderscheid tussen vertaaltheorie en vertaalbenadering betekent dit niet dat het boek over de theorie van de *Frames* niet nuttig kan zijn voor de UBS en de bijbelgenootschappen. Net zoals veel van Nida’s werk nog steeds zeer nuttig is voor mensen die een *meaning-based*-vertaling van de bijbel willen maken, zitten er in het boek van Wilt nuttige elementen (zie bijvoorbeeld het hoofdstuk van Wendland over ‘literaire’ vertalingen van de Bijbel). Het punt is dat instituties als de UBS eclectisch en met gepaste afstand en voorzichtigheid moeten putten uit de theoretische bronnen van de academie. Daarbij is doorslaggevend of dat wat de academie levert past binnen de vertaalbenadering, de missie en visie, van de bijbelgenootschappen, zonder bepaalde vertaaltheorieën te omarmen als de exclusieve vertaaltheorie van de organisatie.

Dr. L.J. de Vries is hoogleraar Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit en vertaalconsulent van de *United Bible Societies*.

Geraadpleegde literatuur

- E. Nida en C. Taber, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden 1969.
- L. Venuti, *The Translator’s Invisibility*, Londen 1995.
- T. Wilt (red.), *Bible Translation. Frames of Reference*, Manchester 2003.